

סימן יג - ברכת שעשה לי נס לניצול מהשואה

שאלה

אדם שהוחבא בשואה על ידי משפחה, שאירחה בביתה חיילים וקצינים נאציים רבים, ואילו היו מגלים אותו היו מן הסתם הורגים אותו - האם כשהוא רואה את אותו מקום צריך לברך 'שעשה לי נס'?

תשובה

הוא רשאי לברך 'שעשה לי נס'. ובניו, כשיבואו לשם, יברכו 'שעשה נס לאבי במקום הזה'.

נימוקים

במסכת ברכות (נד.) נאמר:

משנה: הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל, אומר: ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה.

גמרא: מנא הני מילי? אמר רבי יוחנן, דאמר קרא: "ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל וגו'". אניסא דרבים מברכינן, אניסא דיחיד לא מברכינן? ! והא ההוא גברא דהוה קא אזיל בעבר ימינא, נפל עליה אריא, אתעביד ליה ניסא ואיתצל מיניה. אתא לקמיה דרבא, ואמר ליה, כל אימת דמטית להתם, בריך ברוך שעשה לי נס במקום הזה... אמרי, אניסא דרבים כולי עלמא מיחייבי לברוכי, אניסא דיחיד, איהו חייב לברוכי.

כלומר, ברכת שעשה לי נס נאמרת, כאשר אדם ניצול מסכנה.

וכתב האבודרהם (ברכת הראייה ההודאה והשבח):

כתב ה"ר אשר מלוניל: הא דמברכינן בין אניסא דרבים בין אניסא דיחיד, דוקא בנס שהוא יוצא ממנהג העולם או מדרך התולדה. כגון מעברות הים ומעברות הירדן והדומה להם, וכמר בריה דראבנא דאיתרחיש ליה ניסא ונפק ליה עינא דמיא בפקתא דערבות. אבל נס שהוא מנהג העולם ותולדתו, כגון שבאו עליו גנבים בלילה ובא לידי סכנה וניצל וכיוצא בזה, אינו חייב לברך שעשה לי נס במקום הזה.

כלומר, לדעתו, ברכת שעשה לי נס נתקנה רק על נס שחורג מדרך הטבע.

לעומת זאת, מדברי הריב"ש נראה, שמברכים ברכת שעשה לי נס גם בנס שאינו חורג מדרך הטבע. הריב"ש (שו"ת סימן שלז) דן בשאלה, האם ברכת הגומל היא דווקא בארבעה הצריכים להודות, או בכל מי שניצול מסכנה. ועל כך כתב הריב"ש:

עוד שאלת: הא דאמרינן בפרק הרואה, ארבעה צריכינן להודות, בסמך פסוקי המזמור. מי נימא אלו דוקא, דהא אקרא סמכי, ואם כן, אפילו נפל עליו כותל או ניצול מדריסת שור ונגיחותיו, וכיוצא בנסים כאלו, אינו חייב לברך, או נימא דכל שכן הוא?

תשובה: נראה שצריך לברך. שהרי הולכי מדברות, שצריכינן להודות, זהו מפני סכנת אריא וגנבי המצוים בדרכים. ואם כן, כשעמד עליו אריה לטרופו, אפילו בעיר, אם גנבים באו לו אם שודדי לילה, וניצל מהם, וכיוצא בנסים אלו, כל שכן שצריך

להודות. ולא הזכרו הארבעה בכתוב, אלא מפני שהם מצויים תמיד בדרך מנהגו של עולם ברוב האנשים... וכל שכן הנעשה לו נס וניצול ממיתה עצמה. שהרי קבעו עליו ברכה אחרת לברך כשיעבור עוד במקום ההוא, ברוך שעשה לי נס במקום הזה... וכל שכן, שמיד שניצל צריך הוא להודות, כדרך הארבעה שצריכין להודות, ולא שיפטר מברכת ההודאה בברכת שעשה לי נס, שחייבוהו לברך כשישוב לעבור במקום ההוא, ואולי לא יעבור שם לעולם ולא יברך אותה ברכה. אלא ודאי נראה שברכת ההודאה מברך אותה מכל מקום.

לפי הריב"ש, כל מי שניצול מסכנה מברך ברכת הגומל. אם כן, מה ההבדל בין ברכת הגומל ובין ברכת שעשה לי נס? תשובתו של הריב"ש היא, שברכת שעשה לי נס היא ברכת הראייה ולא ברכת ההודאה. לכן, מי שניצול מסכנה, כשניצול מברך הגומל, לדעת הריב"ש. ואם ישוב לאותו המקום, יברך ברכת שעשה לי נס.

מדברי הריב"ש נראה, שבכל הארבעה הצריכים להודות כשיעברו באותו מקום שבו ניצולו, צריכים לברך 'שעשה לי נס', אף שמדובר בסכנה והצלה בדרך הטבע. ואם כן, הגומל מברכים גם על הצלה מסכנה בדרך הטבע.

בשולחן ערוך (אורח חיים ריח, ט) פסק:

יש אומרים שאינו מברך על נס אלא בנס שהוא יוצא ממנהג העולם. אבל נס שהוא מנהג העולם ותולדתו, כגון שבאו גנבים בלילה ובא לידי סכנה וניצול וכיוצא בזה, אינו חייב לברך. ויש חולק, וטוב לברך בלא הזכרת שם ומלכות. אם כן, השולחן ערוך כתב שטוב לחשוש לדעת האבודרהם, שאין לברך בשם ומלכות, אלא כשהנס חורג מגדר הטבע. לאור זאת, יש מקום לשאול מדוע מברכים בחנוכה ופורים 'שעשה ניסים לאבותינו'. הלא הנס שם לא היה נס החורג מגדר הטבע? האבודרהם מתייחס לשאלה זו:

ואם תאמר, והרי פורים שהיה נס כמנהג העולם ומברכין שעשה ניסים? ויש לומר, התם נמי יצא ממנהג העולם מפני שני דברים. האחד, שבטל כתב המלך והוא הפך דת פרס ומדי. והשני, שהרג קרוב לשמונים אלף מאומתו בעבור אהבת אשה אחת ואין זה מנהג העולם וטבעו. ובחנוכה לאו משום מעשה דיהודית מברכין שעשה ניסים, אלא משום פך השמן, שהיה חתום בחותמו של כהן גדול ולא היה להדליק אלא יום אחד ונעשה בו נס והדליקו ממנו ח' ימים, שהיה כמעשה אליהו ואלישע.

מבואר מדברי האבודרהם, שגם נס פורים היה נס החורג מגדר הטבע. לא מחמת שהצלה היתה בדרך שנראית חורגת מהטבע, אלא עצם העובדה שהיתה הצלה, היא כשלעצמה חריגה מגדר הטבע.

בנשמת אדם (חלק א כלל סה) כתב, שכל שהסכנה היתה ודאית, כך שעצם ההצלה היא נס, אף שההצלה אינה בדרך נס אלא נראית כדרך הטבע, עצם העובדה שהיתה הצלה היא נס. והוכיח זאת מדברי הגמרא דלעיל:

הרי אמרינן ריש הרואה, ההוא גברא דהוה אזיל נפל עליה אריה, אתעביד ליה ניסא ואיתצל. אמר ליה רבא, כי מטית להתם אמור ברוך שעשה לי נס כו'. והרי שם לא נזכר כלל דהצלה היה בדרך נס כרבינא, רק שניצול, ואפילו הכי אמר רבא שיברך? ... וצריך לומר דכוונת רבי אברהם מלונגיל (-האבודרהם), דוקא היכא דהצלה הוא בדרך הטבע שלא ימות, כגון גנבים שאינו בטבע שיהרגו אותו, דממה נפשך - אם ימצאו אצלו מעות לא יהרגו אותו, ואם לא ימצאו ולמה יהרגו חנם. אבל בסכנת מיתה שהוא כפסע בינו לבין המות, כגון שנפל עליו ממש חומה והיה מונח תחתיו שהוא נס גדול שלא נהרג מנפילתה, וגם אם לא יבואו בני אדם תיכף להציל יכול למות שם מן הדחק, או בנפילת אריה ושור דהמיתה הוא בטבע, ואם כן בודאי ההצלה ממיתה הוא בדרך נס והשגחה פרטיות, בודאי לכולי עלמא מברך.

ולכן צויתי לבתי שנפלה עליה החומה שבכל זמן שלא תראה אותו מקום ל' יום, כשתבא לשם תברך שעשה לי נס בשם ומלכות, וכן כל יוצאי יריכה בניה ובנותיה יברכו שעשה נס לאמנו במקום הזה, ובני בני יברכו שעשה נס לאבותי או לאבותינו אם יהיו רבים. ולשאר בני ביתי אף שכלם היו בסכנה ועמדו שם סמוך לנפילת החומה וכלם נפצעו קצת, כיון שלא היו בסכנת מיתה ממש לא יברכו ברכה זו, וברוך ה' אשר הציל אותנו.

וכן מסיק בפסקי תשובות (אות י) באופן הב':

מי שהיה במצב של סכנה ודאית, דהיינו שעל פי דרך הטבע אדם הנמצא במצב כזה או במקום אסון כזה, אחת דתו למות, ובחמלת ה' עליו יצא משם בחיים.

ושם בהערה 60:

ודרך הטבע נמדד בזה על פי דעת בני אדם, שכל השומע מהמקרה מודה שאצבע אלהים יש כאן שלא נהרג האיש ההוא.

לגבי הניצולים ממחנות השמדה, כתב בשו"ת בצל החכמה (חלק ה סימן סב):

ה גם עצם הדבר שאחר עינויים וסבל כה רב משך זמן הרבה נשאר הם בחיים, אינו בגדר מנהגו של עולם. כאשר ידוע שבאמת מכל עצורי מחנות אלה לא נשאר בחיים יותר מעשרה אחוזים, ותשעים אחוז לא עמד בעינויים של רעב וצמאון מכות אימות ועבודת פרך. ואם כן, בודאי כי אלה שנשרדו בחיים, לא ניצלו רק בדרך נס שלא כמנהגו של עולם, וממילא כי עליהם לברך על ראיית מקום נס זה בשם ומלכות כמבואר.

ו) יתר על כך, עיין בספר מור וקציעה (סימן ריח) שדעתו כי גם בדין השו"ע בגנבים באו עליו, ההצלה מידיהם ודאי נס גמור הוא. שכל המועדים להזיק, ושכיחא הזיקא, וניצל מהם, הרי זה יוצא ממנהגו של עולם עיין שם. ועיין בספר בית הבחירה לרבינו

המאירי (ברכות נ"ד. ד"ה נסים אלו) שכתב: יש אומרים דוקא בנס גדול היוצא מגדרו של עולם מברך עליו אבל נס קטן כגון שבאו לו גנבים או גדודי חיה ולסטים אין מברך עליו. ולדעתי, כל נס העשוי ליחיד מברך עליו. שכל נס אצל יחיד גדול הוא. אבל נס של רבים אין מברכין עליו אלא כשהוא נס גדול. ומכל מקום, כל שנתקרבו למקרה גדול וניצל הימנו אף על פי שאין בו מופת מברכין עליו עכ"ל.

ולדעתם בנדרון דידן, בודאי שצריכים נצולי מחנות ההשמדה כל פעם שיראו המחנה שהיו עצורים בה מל' יום לל' יום, לברך ברוך אתה... שעשה לי נס במקום הזה. ואם כי אין לנטות מדברי השו"ע, מכל מקום, כאמור בנדרון דידן גם לדעת השו"ע שפיר יש לברך בשם ומלכות.

ז) ונראה לעניות דעתי, כי גם אותם יחידים שהצליחו בעזרת השם להסתדר במחנות ההם וסבלו פחות מיתר אחיהם האומללים, עם כל זה גם הם חייבים לברך בשם ומלכות, כי גם הם היו שם תמיד בחזקת סכנת נפשות. שהרי גזירתם להשמיד על הכלל כולו יצא, ובדרך הטבע לא היה שום אפשרות להנצל, ואף אחד לא ניצל רק בהשגחת ה' עליו לטובה חוץ מדרך הטבע.

אם כן, לניצולים ממחנות ההשמדה בוודאי שהיה זה בגדר נס, וחייבים לברך. ואמנם, בשו"ת חבל נחלתו (כרך יג סימן ח) לא הסכים למסקנה זו, וסובר שכל שהצלה עצמה לא היתה בדרך ניסית ממש, אינו מברך שעשה לי נס, אבל כאמור, מדברי הפוסקים לא נראה כן.

ובסוף התשובה בחבל נחלתו שם הביא את השגת הרב יעקב אריאל על דבריו: לעניות דעתי, על הניצול לברך בשם ובמלכות. גם הצלתו הייתה ניסית. אדם שעבר מוראות נוראים ואימים במחנות בהם רבבות רבות מתו מרעב ומגפות, ועל כל דבר קל שבקלים הושלכו לכבשנים, והיו חייו תלויים לו מנגד בכל עת ובכל שעה, ולא שרדו אלא הוא ובודדים כמותו, כשעורם על עצמותיהם ולו הייתה הצלה מתמהמת גם הם לא היו שורדים, אין לך נס גדול מזה.

על פי התיאור שלך, גם במקרה הנדון בשאלה אותו אדם היה בסכנה עצומה, ורבים אחרים במצב זה התגלו, ובוודאי שלא זכו רבים שמשפחה תחביא אותם, יכול לברך 'שעשה לי נס' בשם ומלכות.